

XAVƏR HACIYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, b.ə. m.
ADİU
İstiqlaliyyət küç. 51.
xavər.@/mai.ru.

İNGİLİS DİLİNİN ƏNƏNƏVİ TARİXİ ASPEKTDƏN DİALEKTLƏRƏ BÖLÜNMƏSİ VƏ QLABOLLAŞAN DÜNYADA ONUN ROLU XÜLASƏ

Dil ünsiyyətin əsası, fikirlərin ifadə vasitəsi, düşüncənin səsli təzahürüdür. Dil keçmişlə bu gün arasında körpü, nəsilləri bir-birinə bağlayan tel, maddi-mənəvi irsin yaşadılması və ötürülməsi vasitəsi, millətin dünəni, bu günü və sabahıdır. Məşhur dilşünas alim Humboltun sözü ilə desək: “Dil xalqın ruhudur.” Dil xalqın yaşamasında, özünü təsdiqdə önəmli faktor, təfəkkürün, mədəniyyətin inkişaf etdirilməsində əvəzsiz amildir. Dilsiz nə cəmiyyəti, nə də bir fərdi təsəvvür etmək mümkün deyildir. Cəmiyyət dillə qurulur, dillə mədəniyyətini və elmini inkişaf etdirir, adət-ənənələrini qoruyub saxlayır. Bir sözlə, dil millətin və fərdin kimliyidir. Dil insan həyatının ayrılmaz və əvəzedilməz parçasıdır.

Dilin inkişafı düşüncə- dən, düşüncənin inkişafı isə dildən asılıdır. Müxtəlif mədəniyyətlərin meydana gəlməsini təmin edən düşüncə məhz buna görə dilə borcludur. Dil istənilən toplumun ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, onun fikri və zehni fəaliyyətinin, dünya və hadisələrə baxış tərzinin “işarələrdə şifrələnmiş” daşıyıcısıdır. Bu səbəbdən də elmi, beynəlxalq arenada güclü mövqedə dayananmış hər hansı bir dövlət və ya xalqın dilini öyrənmək, həm dünyaya inteqrasiya etməyə, həm həmin xalqın inkişafında mühüm rol oynayan əsas amillərə dərinliklə bələd olmağa, həm əldə edilən kəşf və ixtiraların transferinə, yüksək tərəqqiyə şərait yaradır və ümumiyyətlə, dil öyrənmənin hər sahədə inkişafını təmin edir. Dil öyrənmək çox gözəl keyfiyyətlərdən biridir. (1-s.146-154).

Dünyada bir neçə əsas dillər var ki, onları öyrənmək olduqca vacibdir. Onlardan biri və ən əsası ingilis dilidir. İngilis dili doğma dil kimi 410 milyon insan daşıyıcısıdır. İkinci dil kimi 1 milyard insan bu dildə danışır. İngilis dili BMT-nin altı rəsmi və işçi dillərindən biridir. Demək olar ki, bütün ölkələrdə (dövlət dili ingilis dili olan ölkələr istisna olmaqla) ingilis dilinin tədrisi ilə məşğuldurlar. İngilis dili həyatımızın əsas obrazına çevrilmişdir. Çünki hər kəs bu dili öyrənməyə can atır. Müasir dünyamızda dil öyrənməyin müxtəlif səbəbləri vardır. Bu səbəblərin isə ən başlıcası və öndə duranı ondan ibarətdir ki, bu dil vasitəsilə dünyaya hərtərəfli baxmaq imkanı əldə edirik.

Açar sözlər: dil, dialektlər, inkişaf, ünsiyyət, düşüncə, ingilis dilinin dövrləri

İngilis dili öyrənməyin bir neçə digər mühim səbəbləri də vardır:

Birincisi, ingilis dili “beynəlxalq ortaqlıq dil” statusunu qazanmış ilk dildir, yəni başqa dillərdə danışan insanlar arasında ortaqlıq ünsiyyət vasitəsidir. İngilis dili müasir dünyada ən çox danışılan dillərdən biridir. Yer kürəsinin ən güclü dövləti ABŞ başda olmaqla, Avstraliya, Böyük Britaniya, CAR, Yeni Zelandiya, İrlandiya və Sinqapur kimi inkişaf etmiş ölkələrin dövlət dilidir. İkincisi, İngilis dili hal-hazırda dünyada diplomatiya, kommersiya, dənizçilik, elmi-texniki və kütləvi informasiya dili rolunu oynayır. Üçüncüsü, iki, üç və daha çox dil bilmək dünyagörüşünün formalaşmasına müsbət mənada təsir edir, hadisələrə daha geniş prizmadan baxmağa kömək edir. Volterin sözü ilə desək, çox dil bilmək bir qalanın bir neçə qapısının açarına sahib olmaqdır. Bir fərd nə qədər savadlı olsa da, əcnəbi dil bilmədən biliyini dar çərçivədən çıxarıb daha da təkmilləşdirməsi, dünya təcrübəsindən faydalanması, elmi mübadilə aparması mümkün deyildir.

Dördüncüsü, İngilis dilini bilmək iş tapmaqda başlıca rol oynayır. Belə ki, bu gün yerli və xarici şirkətlər ingilis dilində səlis danışa bilən mütəxəssislərə daha çox üstünlük verirlər.

Beşincisi, İngilis dilini bilmək vaxta və xərclərə qənaət etmək deməkdir. Tərcüməçiyə müraciət etmədən informasiyanı qəbul edir, analiz edir, ötürür, bir sözlə, öz işimizi özümüz görürük.

Altıncısı, bu gün nəşr olunan və son iki əsrdə nəşr olunmuş ədəbiyyatın və kütləvi mətbuatın böyük qismi internet resurslarının 80%-ni ingilis dili təşkil edir. Yəni istər elmi biliklərin öyrənilməsində, istər diplomatik münaqişələrin, istər ticari, iqtisadi əlaqələrin qurulmasında, istər xarici ölkələrə səfərlərdə dünyanın hansı ucqar nöqtəsi olursa-olsun, ingilis dili əvəzedilməz funksiyaya malikdir.

Ümumiyyətlə, hər dövrdə bir və ya bir neçə dilin aktuallıq qazanması həmin dilin daşıyıcısı olan xalqın və dövlətin, dolayısıyla mədəniyyətinin gücündən asılıdır. Və təsadüfi deyil ki, bu gün ingilis dilinin dünya dillərindən birinə çevrilməsində-bunun əsas səbəbi müstəmləkəçilik olsa da, - həmin dilin mənsublarının orta əsrlərin sonundan başlayaraq öz dilləri ilə yanaşı, başqa dilləri öyrənib araşdırması böyük rol oynamışdır.

XVII əsrdən XX əsrdək dünyada ən çox elmi araşdırma aparan, müasir və qədim dilləri ən çox tədqiq edən xalqlardan biri də britaniyalılardır. Onlar bir vaxtlar dünyada ən geniş yayılmış ərəb dilini, türk dilini və həmçinin qədim abidələrin və xalqların dilini, məsələn, qədim hind-sanskrit dilini, dravid dillərini, buna paralel həmin xalqların maddi-mənəvi zənginliklərini, kəşf və ixtiralarını, xüsusilə də, Şərqi güclü mədəniyyətini öyrənib tətbiq etməsəydilər, bu gün dünyada hakim xalqlardan və önəmli dil mənsublarından biri olmazdılar. İqtisadi və siyasi gücün əsasında da məhz bu amil dayanır. Ən güclünü öyrənmədən ən güclü ola bilməzsən. (2-s.66-72).

İngilis dilindəki tələffüz fərqləri XV əsrin ortalarından başlayaraq, günümüzə qədər davam etmişdir. Məsələn: /a:/, /i:/ və /u:/ uzun saitləri buna misal ola bi-

lər. “Life” sözü (lyf) /li:f/, daha sonra /leɪf/, XVIII əsrdən başlayaraq isə /laɪf/ kimi tələffüz olunur.

Bu gün Britaniya və Amerika ingilis dillərində müxtəlif mənaları verən ifadələr mövcuddur. Məsələn, Amerika ingiliscəsində “to drop the ball” (to make a mistake), “to be in the chips” (to suddenly have a lot of money) Britaniya ingiliscəsində işlədilmir.

Bütün dünyada birinci və yaxud ikinci dil kimi ingiliscə danışan xalqlar müxtəlif lüğətlərdən, qrammatika və vurğudan istifadə edirlər. İngilis dilli ölkələrdə bu dil rəsmi və milli məqsədlər üçün istifadə olunur ki, bu da “Standart İngilis dili” adlanır. Bu dil məktəblərdə, radio verilişlərində və televiziya da öyrədilir.

Baxmayaraq ki, “Standart İngilis dili” müxtəlif ölkələrdə müxtəlif aksentlərlə danışılır, bu dildən istifadə etmək istəyən hər bir kəs tərəfindən eyni qrammatika, lüğət və tələffüz qaydalarına müraciət olunur. Standard Avstraliya ingiliscəsi Standard Britaniya ingiliscəsindən fərqlənir. İngiltərədə Standard Britaniya ingiliscəsi kimi çoxlu əyalət və sosial dialektlər vardır. Onların arasında ən nəzərə çarpan tələffüz fərqi vardır. Məsələn: “grass” sözü cənubda /gra:s/, şimalda isə /græs/ kimi tələffüz edilir.

Bu fərq özünü qrammatikada da göstərir. Bir çox şəhərkənarı dialektlərdə Standard İngilis dili pozulur, məsələn: “He’s a comin” (He’s coming), və yaxud “He ain’t come (He hasn’t come).

XX əsrdə ingilis dilinin geniş surətdə yayılması beynəlxalq biznesin genişlənməsi ilə bağlıdır. Çünki Amerika və Britaniya iqtisadiyyatının genişləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq bir çox şirkətlərin nümayəndəlikləri bu ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq yaratmaq üçün bu dildə danışmalı olurlar. Hava, dəniz, quru yollarında telefon, faks, kompüterlərdə, müxtəlif beynəlxalq idman oyunlarının keçirilməsində ingilis dili geniş istifadə edilir. O, həmçinin, bank, internet, biznes, alış-veriş, səyahət dili kimi də istifadə olunur. (5-s.13-19).

Bütün bu səbəblərdən ingilis dilini bilmək bizim üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Hər hansı güclü bir dövlətlə möhkəm siyasi və iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün onun dilini, dilinə hopmuş təfəkkürünü, düşüncəsini, meyarlarını, eyni zamanda zəif nöqtələrini bilmək olduqca zəruridir.

Beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycanın həqiqətlərini səsləndirmək, xarici ölkələrdə diasporaların fəaliyyətini daha da gücləndirmək, siyasi dairələrə güclü təsir etmək, diplomatik gedişatda rəqibi məğlub etmək, dövlət maraqlarını daha güclü şəkildə diktə etmək ingilis, eləcə də digər dünya dillərini, necə deyirlər “nöqtəsinə, vergülünə” qədər mənimsəmiş savadlı və vətənpərvər vətəndaşlar yetişdirməkdən asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. Oxford Bookworms Factfiles- “The History of the English Language”.səh:146-154.
2. Marchand H. “Bases of studying of phonetics of English language”,1989.səh:66-72.

3. Antal L. "Meaning and its change; Linguistics, M-1974.səh:115-122.
4. William Littlewood. Foreign and second language learning. Cambridge. 2002.səh:88-92.
5. June K. Phillips. Foreign language standards. USA.. 1975.səh:13-19.

KH.Gadjieva

The history of the english language, its dialects and role in our modern world
Summary

The article is about the historical development of the English language for ages. Common information about language is given here. The importance of the English language, its division according to different dialects are analyzed. The major role of English in the modern world, without which it is impossible to live today is described in the article, too. All the possible differences concerning any aspects of languages are also given here. Inevitable phonetic, lexicological and morphological changes spreading in the progressive language are also studied in the article. In the article it is also spoken about the historical linguistic relations of English and its etimological situation from past till present time.

The article analyses some changings, borrowings and similarities in some dialects of the English language. Besides this, historical phases of English are investigated which divided into three groups; 1) Old English; 2) Middle age English; 3) New English. The article is devoted to the role of language functions in the integration and integrity of the text. The processes of integration in the syntax of the texts of Azerbaijani and English fiction are considered.

This problem is relevant for linguistics, since the last decades have been marked by the rapid development of text linguistics, whose task is to examine the text from the point of view of its semantic and ideological and artistic unity, identify the principles of organization and use of text speech means, study the functional and stylistic originality of linguistic phenomena in various texts.

The study of this topic is relevant, since the problems of text integration are directly related to the organization of coherent speech, providing the communicative function of the language.

Key words: a language, dialects, development, communication, a thought, English periods

Х.Гаджиева

История английского языка, разделение на диалекты и
его роль в современном мире

Резюме

В статье описано историческое развитие английского языка на протяжении долгих лет. Дается общая информация о языке. В статье проанализирована значимость и разделение английского языка на различные диалекты. Также описана большая роль и невозможность существования современного мира без английского языка. Здесь нашли свое отражение все возможные изменения касающиеся языка.

В статье также изучены неизбежно развивающиеся фонетические, лексические и морфологические изменения распространенные в языке. В статье говорится о лингвистической связи в английском языке и ее этимологическом состоянии в прошлом и до настоящего времени. Статья анализирует некоторые изменения, образования, и схожести в ряду диалектов. А также исследуются исторические периоды английского языка, которые разделены на 3 группы: 1) древний английский язык; 2) средневековый английский язык; 3) современный английский язык. Статья посвящена роли языковых функций в интервации и целостности текста. Рассматриваются процессы интеграции в синтаксисе текстов азербайджанской и английской художественной литературы.

Данная проблема актуальна для языкознания, поскольку последние десятилетия знаменуются стремительным развитием лингвистики текста, в задачу которой входит рассмотрение текста с точки зрения его смыслового и идейно-художественного единства, выявление принципов организации и использования речевых средств текста, изучение функционально-стилистического своеобразия языковых явлений в различных текстах. Исследование настоящей темы является актуальным, так как проблемы интеграции текста непосредственно связаны с вопросами организации связной речи, обеспечивающей коммуникативную функцию языка. Таким образом, актуальность настоящего исследования обусловлена возрастающим интересом лингвистов к изучению текста и его категорий.

Ключевые слова: язык, диалекты, развитие, общение, мысль, английские периоды

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 26.07.2019

Çapa hazırlanma tarixi: 04.11.2019

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Həbib Mirzəyev tərəfindən çapa
təvsiyə olunmuşdur